

By nie odeszły w mrok zapomnienia. Udział kobiet polskich w II wojnie światowej. „Książka i Wiedza”, Warszawa 1976, 494 ss.

W dniach 26 - 27 kwietnia 1976 r. odbyła się w Warszawie sesja popularnonaukowa zorganizowana przez Zarząd Główny Ligi Kobiet, Związek Bojowników o Wolność i Demokrację oraz Wojskowy Instytut Historyczny poświęcona udziałowi kobiet polskich w II wojnie światowej. Przedłożone na sesji i opublikowane wkrótce potem materiały wzbogacają dorobek wiedzy historycznej o tym okresie. Publikacja zawiera materiały i studia m. in. takich autorów, jak Władysław Bartoszewski, Witold Biegański, Wanda Kiedrzyńska, Stanisław Lorentz. Całość materiałów ujętą w pięć części poprzedza wstęp Kazimierza Sobczaka charakteryzujący dotychczasowe badania i opracowania na temat udziału kobiet w walkach narodu polskiego i doznanych przez nie represji, zwłaszcza w obozach koncentracyjnych.

Referaty zawarte w części pierwszej, zatytułowanej *Kobiety w mundurach wojskowych walczące na frontach*, informują o ich zaangażowaniu w walkach wrześniowych 1939 r., następnie w działaniach Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie oraz Armii Polskiej w ZSRR i Ludowego Wojska Polskiego. Podkreślają ich odwagę i męstwo, zwłaszcza w szeregach LWP.

Część drugą pt. *Kobiety w ruchu oporu* rozpoczyna studium Mariana Strysiaka, które stanowi ogólny zarys udziału Polek w walkach prowadzonych przez organizacje zbrojne polskiego podziemia. Inne referaty traktują o pracy w służbie łączności, redakcji i kolportażu tajnej prasy, o udziale w organizacjach młodzieżowych (Związek Walki Młodych, Tajne Harcerstwo), w konspiracyjnej pomocy społecznej — nie tylko na terenie kraju, ale i poza jego granicami. Są to zaledwie przyczynki na temat działalności konspiracyjnej Polek, dają jednak wyobrażenie o ich zaangażowaniu patriotycznym, bohaterstwie i ofiarności. O postawie polskich bohaterek pisze m. in. Halina Auderska, literatka, członek zespołu redaktorów druków dywersyjnych wydziału „N” (Niemcy), powstałego w ramach Związku Walki Zbrojnej w 1941 r. Władysław Bartoszewski pisze o pomocy społecznej niesionej przez kobiety od pierwszych dni wojny do chwili całkowitego wycofania się Niemców z Polski, podkreślając znaczenie tej pomocy w warunkach eksterminacyjnych działań okupanta. Autor ten w konkluzji swych rozważań zgłasza postulat opracowania zagadnienia działalności kobiet w organizacjach Polskiego Czerwonego Krzyża i Rady Głównej Opiekuńczej, w wydziałach i komitetach opieki społecznej, w konspiracyjnych komórkach pomocy więźniom i jeńcom. Wysuwa też projekt sporządzenia listy nazwisk Polek, które swą służbę w akcjach pomocy prześladowanym (w znacznej mierze) Żydom przypłaciły życiem.

Trzecią część opracowania zatytułowaną *Kobiety w służbie zdrowia Wojska Polskiego i ruchu oporu* otwiera studium Czesława Półtoraka i Tadeusza Stępniewskiego, które informuje o całokształcie tego zagadnienia. Pozostałe referaty rozpatrują poszczególne etapy udziału kobiet w służbie zdrowia, mianowicie w czasie kampanii wrześniowej (zwłaszcza w obronie Warszawy), w ruchu partyzanckim i w powstaniu warszawskim. Dowiadujemy się z nich o fragmentach działalności, dotychczas już rozpatrywanej w kilku opracowaniach poświęconych wyłącznie problemowi służby zdrowia w Polsce w czasie okupacji hitlerowskiej.

Część IV — *Udział kobiet w tajnym nauczaniu i w walce o dobra kultury polskiej* — obejmuje trzy referaty. Pierwszy z nich, Eugenii Podgórskiej, dotyczy warunków konspiracyjnej działalności oświatowej na ziemiach „wcielonych” do Rzeszy i w Generalnej Guberni oraz ówczesnej roli i pracy polskich nauczycielek. Autorka pisze o ich wielkim poświęceniu i zastągach w walce o wychowanie młodego pokolenia

przy ciągłym zagrożeniu ze strony okupanta. Zwraca uwagę na potrzebę szerszego opracowania tego zagadnienia w odrębnej publikacji. Referat Stanisława Lorentza ukazuje fragmenty udziału kobiet w ratowaniu zbiorów sztuki i kultury na terenie Warszawy, począwszy od Muzeum Narodowego — głównego ośrodka walki o dobra kultury i konspiracyjnych akcji kulturalnych, poprzez Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, archiwa warszawskie, Bibliotekę Narodową, Bibliotekę Uniwersytecką, Warszawską Bibliotekę Publiczną.

Martyrologia kobiet polskich podczas II wojny światowej jest treścią części V opracowania. Wanda Kiedrzyńska przedstawia tu stan badań i charakterystykę źródeł do tego zagadnienia, rozpatruje też eksterminację kobiet w poszczególnych regionach okupowanej Polski, poza tym w więzieniach, obozach koncentracyjnych, na robotach przymusowych w Rzeszy i w powstaniu warszawskim. Odrębny referat poświęciła obozowi koncentracyjnemu w Ravensbrück. O martyrologii kobiet w Oświęcimiu-Brzezince, w Majdanku i na Pawiaku informują referaty Emeryki Iwaszko, Zofii Murawskiej, Reginy Domańskiej, a ostatni — Marii Ireny Mileskiej — zapoznaje z losami kobiet w obozach jenieckich, wziętych do niewoli po powstaniu warszawskim.

Opublikowane referaty są cennym przyczynkiem do zagadnienia działalności patriotycznej polskich kobiet w czasie II wojny światowej. Będą z pewnością pomocą w przyszłej syntezie dziejów tego okresu.

Barbara Bojarska

VÁCLAV ŽÁČEK: *František A. Zach*. Melantrich, Praha 1977, 323 ss.

W omówieniu książki Václava Žáčka pt. *František A. Zach* osobie autora należy poświęcić nieco więcej uwagi niż czyni się to zwykle przy takiej okazji. V. Žáček jest uczonym czeskim, którego zainteresowania koncentrują się w ciągu całej jego pracowitej działalności naukowej wokół spraw wzajemności słowiańskiej, współpracy między narodami słowiańskimi, w tym również Polaków i Czechów. Znany polskim naukowcom z licznych prac, lecz także z bliskich, przyjaznych kontaktów, po latach badań archiwalnych pracował jako wykładowca na Uniwersytecie Palackiego w Olomuńcu, a od 1955 r. czynny jest jako pracownik naukowy Czechosłowackiej Akademii Nauk. We wszystkich podejmowanych przez siebie studiach zajmował się historią Słowiańszczyzny przede wszystkim zaś dziejami związków czesko-polskich i czesko-jugosłowiańskich. W monografii *Ohlas polského povstání r. 1863 v Čechách* (Praha 1935) podjął trudny i w istocie dość niepopularny w Czechach temat echa powstania styczniowego w tym kraju. W wydanym po II wojnie światowej studium *Čechové a Poláci roku 1848. Studie k novodobým politickým stykům česko-polským* (Praha 1947) zajął się problematyką kontaktów polsko-czeskich w okresie Wiosny Ludów oraz w czasie Kongresu Słowiańskiego w Pradze. Jak to wskazano w jednej z polskich recenzji tej książki, „autor omawia te drażliwe sprawy z umiarem i taktem”. Jeden z jej rozdziałów przedstawia reakcje Czechów na powstanie listopadowe i przyjęcie polskich emigrantów w Czechach po upadku powstania, inny natomiast dotyczy wpływu polskiego ruchu rewolucyjnego na Czechów. Žáček wykazał, iż ruch ten wpłynął dość istotnie na kształtowanie i krystalizowanie się politycznej myśli czeskiej. Na pierwszy plan wysuwają się tu czescy działacze narodowi Kampelik, Rieger, a zwłaszcza Zach, któremu autor poświęcił obecnie odrębną monografię. Podobne problemy omówił on w studium pt. *Slovanský sjezd v Praze r. 1848* (Praha 1951) oraz w napisanej przez